

1.1. BURHONIDDIN MARG'INONIYNING "AL-HIDOYA" ASARI MUHIM FIQHIY MANBA

Muhammadiyah Gulnoza

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 2-kurs magistranti

O'rta Osiyoda fiqh sohasini rivojlanishida Burhoniddin Marg'inoniyning o'rni beqiyos hisoblanadi. Buyuk faqih va imom 1123-yilda Rishtonda tavallud topgan. Dastlab otasi Abubukr ibn Abduljalildan, so'ng buyuk alloma Simom Bahouddin Ali ibn Muhammad Asbijobiydan tahsil olgan. Manbalarda aytilicha: "al-Marg'inoniy o'z oilasi tarbiyasida o'sib, eng mashhur va iqtidorli olimlardan dars olib, yuksak iste'dodi va izchil faoliyati tufayli Hanafiy mazhabi bo'yicha buyuk faqih va mujtahid darajasiga ko'tarilib, shayxul-islom laqabiga sazovor bo'ldi".⁵⁴ U al-Quduriy va Muhammad ash-Shayboniy asarlarini o'rganib, "Bidoyat ul-mubtadi'" ("Boshlovchilar uchun qo'llanma") asarini yozdi. Ammo bu asarni foydalaniuvchilar amaliy jihatdan qo'llashi juda qiyin edi. Shu sababli, u "Kifoyat ul-muntahiy" ("Yakunlovchilar uchun tugal ma'lumot") nomli asar yozdi. Keyinchalik bu kitob asosida "Kitob al-Hidoya" asarini yaratdi. "Hidoya"da huquqiy masalalarning yechimi dastlab yirik fiqh olimlari fikrlarining bayoni va unga boshqa mualliflar e'tirozlari yoki qo'shilishlarini izhor etish yo'li bilan berilgan. Ana shu obro'li mualliflar fikrlaridan kelib chiqib, muayyan masalada eng ma'qul yechimni tanlab olish yo'liga amal qilingan. Shu tariqa unda qonunning aynan ifodasigina emas, balki uning mukammal sharhi ham asoslab keltiriladi.⁵⁵ Uning fiqh ilmida mashhur bo'lishi, buyuk nazariyotchi va shariat asoschilaridan biri al-Quduriyning asarlarini mutolaa qilishi asosida amalga oshdi.⁵⁶ Abdulhay Naknaviy: "Uning nasabi Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhuga borib taqaladi", deb ta'kidlagan. U allomani madh qilib, quyidagi iboralari bilan tanitadi: «Imom al-Marg'inoniy faqih, Qur'on hofizi, muhaddis, mufasssir, barcha ilmu fanni o'rganib o'zlashtirgan iqtidorli ustoz, o'tkir nazar bilan tekshiruvchi va diqqat bilan ish yurituvchi zohid, muttaqiy, mahorat va fazilatlar egasi, usuliy ilmu adabda misli ko'rilmagan adib va shoir, ilmul-xilof va mazhab sohalari bo'yicha yuksak salohiyatga ega bir zot edi».⁵⁷ Abu Farros al-G'assoniy "Hidoya" muallifining tarjimai holi haqida yozilgan "Favoidul bahiya"da shunday yozganlar: "Hidoya" sohibini Kamol Boshu, o'zining yorqin fikri bilan ba'zi rivoyatlardan ba'zisini afzal ekanini ajratishga qodir bo'lgan "Ashobi tarjih"da ular tabaqasidan deb zikr qilganlar. Ushbu so'zlari davomida Burhoniddin Marg'inoniy qozixon darajalaridan past bo'lmaganini ta'kidlab: "Dalillarni topish va masalalarni yechishda katta qobiliyat egasi bo'lmish bu kishi, mazhabdagi mujtahidlikka haqliroqdir", deya Burhoniddin Marg'inoniy mazhab

⁵⁴ Abdulhakim Shar'iy Jo'zjoniy. Islom huquqshunosligi "Toshkent Islom universiteti" nashriyoti, 2002 yil, 182-196 betlar.

⁵⁵ <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/burhoniddin-marginoniy-hidoya-va-boshqa-asarlaridan-parchalar.html>

⁵⁶ Hoji Ismatulloh Abdulloh "Markaziy Osiyoda islom madaniyati". "Sharq" nashriyot-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent 2005 y.

⁵⁷ "Hidoya" kitobi. 1- juz 1990 yil. Bayrut: Ilmiy kitoblar uyi, 3-bet.

mujtahidlaridan sanashlikni sog'lom aql egasining ishi deyдилar.⁵⁸ "Hidoya" to'rt juzdan iborat bo'lib: Birinchi juzga ibodat masalalari kiritilgan, bular: tahorat, namoz, ro'za, zakot va haj kitoblaridir. Ikkinchi juzga nikoh, emizish, taloq, qullarni ozod qilish, topib olingan bolaning nasabini aniqlash, topib olingan narsa, qochib ketgan qullar, bedarak yo'qolganlar, sherikchilik va vaqf mulki kabi masalalar kiritilgan. Uchinchi juzda esa oldi-sotdi, pul muammolari, kafolat, pulni birovga o'tkazish, qozilarning vazifalari, guvohlik, berilgan guvohlikdan qaytish, vakolat, da'vo, iqrор bo'lish, sulh, bir ishda pul bilan sherik bo'lish, pulni saqlashga berish, qarz berish, sovg'a, ijara, muayyan shart asosida cheklangan ozodlik berilgan qullar, voliylik (patronat), majbur qilish, homiylik, qisman ozod bo'lgan qullar va bosqinchilik xususidagi masalalar o'rin olgan.

To'rtinchi juzda esa shafolat, meros taqsimlash, dehqonchilik hamda bog'dorchilik xususida shartnoma, qurbonlikka so'yiladigan jonzod haqida, umuman qurbonlik qilish haqida, shariatga zid yomon narsalar haqida, tashlandiq yerlarni o'zlashtirish xususida, taqiqlangan ichimliklar haqida, ovchilik, garovga berish, jinoyatlar xususida, xun haqi to'lash, vasiyat kabi masalalar yoritilgan. "Hidoya"da shariat qoidalarining aynan o'zigina emas, balki ularning mukammal asos va dalillari ham asl ravishda berilgan. "Hidoya" so'zi arabchadan tarjima qilinganda, yo'llanma degan ma'noni bildiradi. Asarning to'liq nomi "Hidoya fi furu' al-fiqh" — "Fiqh sohalari bo'yicha yo'llanma") bo'lib, hanafiylikda muhim fiqhiy manba hisoblanadi. Bu asar 13 yil davomida yozilgan. Qo'llanmani yaratishda Qur'on oyatlariga, sahobalar va tobe'inlarning rivoyatlariga, hadislar, mazhab asoschilarining asarlariga tayanilgan. "al-Hidoya" asari 4 jild, 57 kitob, 165 bob, 152 fasldan tashkil topgan.⁵⁹ Burhoniddin Marg'inoniyning "al-Hidoya" asari yozilish uslubi bo'yicha boshqa fiqhiy asarlardan ajralib turadi. Unda huquqiy masalalarning yechimi mashhur faqihlarning fikrlarini bayon qilish va unga boshqa fiqh olimlarining e'tirozlarini bildirish bilan berilgan. Shundan kelib chiqqan holda, huquqiy muammoning eng ma'qul yechimini tanlab olish mumkin bo'lgan. Asarda faqatgina shariat qoidalari emas, balki ularning asos va dalillari ham keltirilgan. Asar bir necha asr davomida ko'p musulmon mamlakatlarida huquqshunoslik bo'yicha asosiy manba hisoblangan. 20-asrning 20-yillarigacha qozilar sudi bekor qilinib, sho'rolar sud tizimi joriy qilinguncha amalda bo'ldi. U bir qancha musulmon mamlakatlari oliy o'quv yurtlarida darslik sifatida o'qitiladi. Bu asar bir necha tillarga tarjima qilingan. Yurtimiz qadimdan ilm-fan taraqqiy etgan mintaqalardan biri bo'lgan. Bu o'lkada buyuk allomalar yetishib chiqib, jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shganligini butun dunyo e'tirof etadi. Islom dini kirib kelganidan so'ng, diniy ta'limotlar qatorida fiqh ilmi ham rivoj topdi. Fiqh (arabcha — bilish, tushunish) - musulmon huquqshunosligi, shariat qonun qoidalarini ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi islom ta'limotining bir sohasi hisoblanadi. Fiqh so'zi dastlab Qur'oni Karim va hadislarda atama sifatida qo'llanilgan. Zayd ibn al-Hasanning "Majmu' al-fiqh", Molik ibn Anasning "al-

⁵⁸ Mahmud Sulaymon al-Kafaviy "Katoib al-`lom al-axir fi tabaqot al-fuqaho ma mashayix mazhab an-No'mon"
O'zbekiston Respublikasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar xazinasi, inv. Raqam 29.29.

⁵⁹ <https://n.ziyouz.com/books/tarixiy/Nodirbek%20Abdulohatov,%20Tolibjon%20G'oziyev.%20Bu>

Muvatto’”, Ibn Hanbalning “al-Musnad” kitoblari fiqhga oid dastlabki asarlar hisoblanadi.

X asrga kelib fiqh ilmi fan sifatida shakllandi. Aynan shu davrda, Movarounnahrda Burhoniddin Marg’inoniy, Abu Lays Samarqandiy, Abu Zayd Ubaydullo Dabusiy va boshqa buyuk fiqhshunos olimlar yetishib chiqqan. Fiqh ilmi islom huquqshunosligi sifatida ikki sohaga — shariat manbalarini ishlab chiqish (usul al-fiqh) va shariatni tayin sohalariga tatbiq etish (furu’ al-fiqh)dan iborat bo’lgan. O’rta asrlarda va yangi davrda fiqhga oid asarlar orasida fatvo to’plamlari ko’paydi. al-Quduriyning “Muxtasar”, Qozixonning (1196 y. vafot etgan) “Fatovo”, Burhoniddin Marg’inoniyning “Hidoya”, Ibn Bazzozning “Fatovo” asarlari bunga misol bo’ladi. Ular ichida “Hidoya” asari hanafiylik mazhabida katta shuhrat qozongan amaliy qo’llanmadir.⁶⁰ Alloma fiqhiy masalalarni yoritishda qiyosiy uslubdan foydalanadi, turli mazhablardagi nazariyalarni bir-biri bilan solishtiradi. Avval, Qur’on, so’ngra Sunnaga asoslanadi, undan keyin ijmo’ va qiyosga o’tadi. Qiyos muammoni hal etishda yordam bermasa, istehsonga (qiyosi hafiyya) o’tadi. Yechimi topilmagan ahvolda urfu odatga tayanib, xulosa chiqaradi. Marg’inoniy istehson va huquqiy istidloldan keng ko’lamda foydalanadi va o’z xulosalarini mantiqiy istidlol bilan mustahkamlaydi. Uning fikricha, aql va idrok ma’rifatning asosi bo’lsa ham, faqat aqlning o’zi bilan doimo ishonarli bilim hosil bo’lmaydi. Aql chegaralangan imkoniyatga ega bo’lganligi sababli uni shariat mezoni bilan o’lchash zarur bo’ladi. Aql har doim ham haqiqatga olib borishi mumkin emas. Shuning uchun u aqliy manba sifatida qiyosga katta e’tibor qaratadi. Ayniqsa, ko’p o’rinlarda istehsondan foydalanadi. Istehson va urfga tayanish huquqiy muammolarni hal etishda keng imkoniyat ochib beradi. U ibodatlardan tashqari insonlarning amaliy hayotiga tegishli bo’lgan huquqiy masalalarni, boshqa dalillar bilan birga, ushbu mezon bilan ham baholaydi. Mantiqiy tahlildan o’tkazadi. U istiqro(deduktsiya) va ilmiy tahlildan (analiz) keng foydalanadi. Har bir masalani turli mazhablar orasida qiyosiy uslubda o’rganib, xulosa chiqaradi va eng ma’qul deb topgan fikrini tahlil oxirida zikr etib, uni ustun qo’yadi. Shu sababli «Al-Hidoya» islom huquqining falsafiy tahlili deb atalsa o’rinli bo’ladi.⁶¹

Nigora Yusupova “Burhoniddin Marg’inoniyning “Hidoya” asari muhim fiqhiy manba sifatida” nomli maqolasida quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: Bugungi O’zbekiston davlati va huquqining poydevori – milliy davlatchilik asoslari juda qadim va mustahkam bo’lib, ko’p asrlik tarixga ega. Mintaqamizning boy madaniyati asrlar davomida ajdodlarimizning ijodi bilan takomillashdi, boyidi va taraqqiyotning yuksak pog’onalariga ko’tarilib, butun bashariyat uchun bebaho meros bo’lib qoldi. O’zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov bu haqda quyidagi fikrni bildirgan edi: “O’tmishdagi allomalarning bebaho merosi qanchadan qancha avlodlarning ma’naviy-ruhiy ongini va turmush tarzini shakllantirgan edi va u hamon ta’sir ko’rsatmoqda”.⁶² Asrlar davomida turli mamlakatlarda yuzlab olimu ulamolar islom huquqshunosligi bilan mashg’ul bo’lib kelgan. Jumladan,

⁶⁰ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Fiqh>

⁶¹ A.Sh.Jo’zjoniy, N.J.Yusupova. Burhoniddin Marg’inoniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T., “Akademiya” nashriyoti, 2007. 18-b.

⁶² Karimov I.A. O’zbekiston: milliy istiqloq, iqtisodiyot, siyosat, mafkura.-T., O’zbekiston, 1996.- 40-41 b.

Movoraunnahrlik faqihlar o'z asarlari va huquqiy nazariyalari bilan islom huquqi sohasida ulkan ishlarni amalga oshirgan va fiqh ilmining har tomonlama rivoj topishiga ulkan hissa qo'shgan. Faqihlar mujtahidlardan so'ng nafaqat taxrij va tarjih zamoni, balki taqlid davrida ham islom huquqshunosligini takomillashtirish yo'lida faxrlanishga arzigulik ilmiy muvaffaqiyatlarga erishgan. Ular kalom va huquq sohasida yangi fan va maktablarga asos solish bilan birga, yangi huquqiy nazariyalarni ham yaratgan. XII asrda Movarounnahrda fiqh ilmi rivoji uchun ta'sirchan omillar yuzaga kela boshladi. Ulardan biri, A.Mo'minov fikricha, Qoraxoniylar davlati qaror topishi natijasida "Movarounnahrning Xuroson bilan aloqalari zaiflashib, oyoqqa turgan mahalliy maktablarning mustaqil rivojlanishiga asos yaratilganidir. Markaziy shaharlarda avtonom boshqaruv kuchayishi ulamolar ta'sir doirasining kengayishiga olib keldi. Bu bilan fiqh normalarini hayotga tatbiq etishga real sharoit yaratildi. Buxoro va Samarqand haqiqiy ilm markazlariga aylandi. Bu shaharlarda nasaflik, marvlik va farg'onalik faqihlar ham faoliyat ko'rsatardi".⁶³ Turk tadqiqotchilarining xulosasiga ko'ra, bu davrda 300ga yaqin faqih yashagan va 150dan ko'proq fiqhiy (huquqiy) asar, 20ta fatovo (fatvolar majmuasi) yozilgan, ularning asosiy qismi hanafiy mazhabiga tegishli bo'lgan. Bu davrda yaratilgan bebaho asarlardagi ma'lumotlarni hanafiy fiqhining an'anaviy qobig'iga kiritish 3 yo'l bilan amalga oshirilgan:

1) Muhammad ibn Hasan Shayboniyning "Zohirur rivoya" turkumidagi asarlariga sharhlar yozilgan;

2) fiqh ilmiga oid yangi kitoblar tuzilgan;

3) avvalgi davr va zamondosh faqihlarning fatvolari to'plamlarga yig'ilgan.

Bu ishlarni umumlashtiruvchi darslik sifatida Marg'inoniyning "Kitobul Hidoya fi sharhil Bidoya" asari paydo bo'ldi.⁶⁴ U ixchamligi, mukammalligi, hanafiy mazhabini boshqa sunniy mazhablar bilan qiyosiy o'rganib, har tomonlama yoritgani uchun o'ziga xos nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Burhoniddin Marg'inoniy hanafiy mazhabining sanoqsiz huquqiy masalalarini hal qilish yo'lini topishga muvaffaq bo'ldi. U mustaqil ijtihod qilish vakolatiga ega bo'lmasa ham o'z ilmiy-huquqiy asarlarini yaratishda qiyosdan (qiyosi jaliydan), ayniqsa qiyosning ikkinchi turi bo'lmish "qiyosi xafiy" yoki "istihson"dan keng foydalandi.⁶⁵ Shuning uchun ayrim olimlar Marg'inoniyning "Mujtahid fil mazhab", mazhabdagi mujtahid deb bilgan.⁶⁶ Marg'inoniyning fikricha, bilim uch manbadan hosil bo'ladi. Birinchisi – nass. U shar'iy hukm manbai bo'lmish Qur'on oyatlari va Payg'ambar (s.a.v.)ning hadisi shariflaridir. Ikkinchisi – aql va tafakkur, uchinchi – his-tuyg'u (sezgi) organlarida hosil bo'ladigan ma'lumotlar. Alloma "Hidoya"da fiqhiy masalalarni yoritishda qiyosiy uslubdan foydalanib, turli mazhabdagi nazariyalarni solishtirgan. Avval, Qur'on, so'ng sunnatga asoslangan, keyin ijmo va qiyosga o'tgan. Qiyos muammoni hal etishda yordam bermasa, istihson (qiyosi xafiy)ga o'tgan. Yechimi topilmagan holatda urf-odatga

⁶³ Mo'minov A. Movarounnahr ulamolari: hanafiylar // Sharqshunoslik. №9 /1999.-42 b.

⁶⁴ Mo'minov A. Movarounnahr ulamolari: hanafiylar // Sharqshunoslik. №9 /1999.-42 b.

⁶⁵ Toshqulov, J., Yusupova N., Bekmirzayev I., Sarsenboyev O., Masaidov S. Islom huquqshunosligi. O'quv qo'llanma. – T.; Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa birlashmasi, 2014.- 90 b.

⁶⁶ Yusupova N.J., Juzjoniy A.Sh. Burhoniddin Marg'inoniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T.: Akademiya, 2007.-18 b.

tayanib, xulosa chiqargan. Qiyos, istihson va urfga tayanish huquqiy masalalarni hal etishda Marg'ioniyga katta imkoniyatlar ochib bergan. Alloma ibodatlardan tashqari insonning kundalik hayotiga tegishli huquqiy masalalarni boshqa dalillar bilan birga, o'ziga xos mezonlar orqali ham baholagan. Mantiqiy tahlildan o'tkazgan. Istiqro (deduksiya) va ilmiy tahlil (analiz)dan keng foydalangan. Har bir masalani turli mazhablar orasida qiyosiy uslubda o'rganib, xulosa chiqargan va eng ma'qul deb topgan fikrini tahlil oxirida zikr etib, shuni ustun qo'ygan. Shundan xulosa qilib "Hidoya" islom huquqining falsafiy tahlilidir, desak, to'g'ri bo'ladi.⁶⁷

"Hidoya" Marg'ioniyning shoh asaridir. Buni uning zamondoshlari ham e'tirof etgan. Xususan, Xaddod: "Hidoya ham Qur'on singari shariat bo'yicha o'zidan avval yozilgan kitoblarni e'tibordan qoldirdi",⁶⁸ degan. Asar 13 yil davomida yozilgan. Buning sababi: birinchidan, "Bidoyatul muftadiy"ga Imom Muhammad Shayboniyning "Jomius sag'ir" va Quduriyning "Muxtasar" asarlari asos qilib olingan. "Bidoyatul muftadiy"da minglab far'iy masalalar mavjud bo'lib, ular orasida insonning kundalik hayotiga bog'liq, o'z yechimini topmagan ko'plab muammolar ko'p edi. O'sha davrning o'zgaruvchan sharoitini sinchiklab o'rganish, birinchi darajali muammolarni ikkinchi darajalisidan ajratib olib, ularni yechish yo'llarini belgilab berish muallifdan katta diqqat-e'tibor, har tomonlama sinchkovlik va chuqur kuzatishlarni talab qilardi. Ikkinchidan, Burhoniddin Marg'ioniy fiqh ilmi bosib o'tgan olti davrning (Payg'ambar alayhissalom, sahobalar, tobeinlar, mujtahidlar, muxarrijlar va muqallidlar) beshinchi bosqichi bo'lmish muxarrijlar (avval o'tgan mujtahid va buyuk huquqshunos olimlar asarlariga murojaat qilish orqali mazhab doirasidagi yangi murakkab huquqiy muammolarni yechish yo'llarini topuvchilar) zamonida yashagani uchun ijthod qilish vakolatiga ega emas edi. Chunki IV hijriy asrning boshida (milodiy X asrda) hech kimda islom huquqi bo'yicha ijthod qilish vakolati yo'q, degan fikr bor edi. Huquqshunoslik bo'yicha barcha faoliyat buyuk olimlar belgilab bergan asosiy qonun-qoidalarni izohlash, tafsir etishdan iborat bo'lishi kerak, degan qarash mavjud edi.⁶⁹

Lekin Abdulhay Laknaviy "Favoidul bahiya" asarida hanafiy mazhabi olimlarini olti guruhga bo'lib, Burhoniddin Marg'ioniy va Quduriyni "as'hobut tarjih", ya'ni ba'zi rivoyatlarni ba'zilaridan tarjih berish (ustun qo'yish) salohiyatiga ega olimlar qatorida zikr etgan. Burhoniddin Marg'ioniyda turli mualliflar yozgan ko'plab fatovolar (huquqiy majmualar) bor edi. Ularda minglab masala, ayrim muammolar bo'yicha o'nlab mulohaza, hatto bir-biriga qarama-qarshi nazariyalar ham mavjud edi. Muallif biror huquqiy masalani yoritish uchun, birinchidan, shariatning asosiy manbalari, undan keyin Abu Hanifa, Imom Molik, Imom Shofi'iy, Imom Ahmad ibn Hanbalning asarlari, Shayboniyning "Zohirur rivoya" kitobi, Abu Yusufning "Kitobul xiroj", "Adabul qoziy", "Abu Hanifa va Ibn Abu Laylo o'rtasidagi ixtiloflar", "Avzoiy va Anas ibn Molikning ayrim huquqiy masalalar bo'yicha bildirgan fikrlariga yozilgan raddiya" kitoblari, Imom Zufar asarlari, shuningdek, islom

⁶⁷ Yusupova N.J., Juzjoniy A.Sh. Burhoniddin Marg'ioniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T.: Akademiya, 2007.-18 b.

⁶⁸ Muhammad Abdulhay. Hidoya muqaddimasi sifatida yozilgan risola. – Lakhnau: 1394 h.y.-3 b.

⁶⁹ Majid Xadduriy, Xerbert Lebisni. "Islomda huquq", Tehron – Nyu York, 1958.-105 b.

huquqiga oid son-sanoqsiz kitob va to'plamlarni o'qib chiqib, ularda bildirilgan fikr-mulohazalarni bir-biri bilan solishtirib, asosli xulosalar chiqarishi kerak edi.⁷⁰

Albatta, eng hayotiy va zarur rivoyatlarni tanlab olib, ularning to'g'riligini naqliy dalillar bilan isbotlab, aqliy dalillar bilan mustahkamlash, mumtoz asarlarning mazmuniga chuqur kirib borib, ularning huquqiy asoslarini belgilab olish katta mehnat va izchil izlanishni talab qilar edi. XII asrda islomiy ilmlarni har tomonlama rivojlantirib, mo'tabar asarlar qoldirgan allomalarimizning merosini o'rganish tadqiqotchilar oldida turgan muhim vazifadir. Chunki, Burhoniddin Marg'inoniy kabi ko'plab allomalarning merosi islom huquqshunosligi tarixida muhim manba hisoblanadi. Bu meros nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun musulmon olami huquqshunosligida katta o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, O'rta Osiyo zaminida yetishib chiqqan buyuk faqih ulamolari islom huquqshunosligi ilmini nafaqat yuksak darajada taraqqiy etishida o'z hissalarini qo'shganlar, balki ushbu fanni yangi bosqichga olib chiqqanlar. Burhoniddin Marg'inoniyning asarlarini o'rganishda quyidagi jihatlarga e'tibor berishimiz lozim: olimning asarlarida, xususan, "Hidoya"da bitilgan shariat ahkomlari avvalgi buyuk faqihlarning fikrlari va boshqalarning e'tiroz va qo'shilishlari bilan adolat mezoni ustida yoritilgan. Unda kishining dunyoqarashini, fikr mulohazasini o'tkiraydigan, masalaga adolat ko'zi bilan qarashga undaydigan yorqin dalil va hujjatlar oyat va hadislar misolida keltirilgan. Marg'inoniyning fiqhiy qarashi sunniylik aqidasi bilan bog'liq bo'lib, bugungi kunda turli xil ixtiloflarning oldini olishda muhim ahamiyatga egadir. Ahli ilmlar o'rtasidagi o'zaro hurmat (ularga itoat qilish), musulmonlar jamoasi bilan birga bo'lish kabi tamoyillarning ahamiyatini tasavvur qilish qiyin emas. Shuningdek, olim islom dinidagi sunniylarning to'rt asosiy mazhabi asoschilarining asarlarini o'rganish bilan birga o'zi ham fiqhga oid bir qator asarlar yaratgan. "Hidoya"da huquqiy masalalarning yechimi dastlab yirik fiqh olimlari fikrlarining bayoni va unga boshqa mualliflar e'tirozlari yoki qo'shilishlarini izhor etish yo'li bilan berilgan. Shu tariqa unda qonunning aynan ifodasigina emas, balki uning mukammal sharhi ham asoslab keltiriladi.

⁷⁰ Yusupova N.J., Juzjoniy A.Sh. Burhoniddin Marg'inoniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T.: Akademiya, 2007.-22 b.